

MUSIQA ADABIYOTI DARSLARIDA OG`ZAKI AN`ANADAGI KASBIY MUSIQA NAMUNALARI BILAN TANISHISHNING USULLARI

Barnayeva Nargiza Baxramovna

*(Buxoro viloyati Buxoro shahar ixtisoslashtirilgan san'at maktabi
musiqiy-nazariy fanlar o'qituvchisi)*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada musiqa adabiyoti darslarida og`zaki an`anadagi kasbiy musiqa namunalari bilan tanishishning usullari haqida fikr yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *Kasbiy musiqa, ustoz-shogird, Alisher Navoiy, ko`rgazmali qurollar, ritmik harakatlar, musiqiy-pedagogik tahlil, eshitish orqali asarni tushunish, musiqiy qobiliyat, g`oyaviy-estetik zavq, ma`naviy barkamollik, audio yozuv, Abu Nasr al-Forobiy, Shayx Sa`diy, maqomot.*

Og`zaki an`anadagi kasbiy musiqani musiqashunoslik nuqtai nazaridan o`rganishga kirish taxminan 1960 - yillardan boshlangan bo`lsa, bu musiqa janrlarini musiqa maktabi faoliyatiga olib kirish g`oyalari 80 - yillarda boshlangan edi. 1980 - yil bahorida Xivada o`tkazilgan fol'klorchi musiqashunoslar seminarida ko`pgina o`zbek musiqashunos, kompozitor va musiqa oliy o`quv yurtlari pedagoglari maqom va boshqa kasbiy musiqa janrlarining zo`r tarbiyaviy ahamiyatini qayd qilib, ularni o`rganishni musiqa maktabidan boshlash lozimligini aytib o`tgan edilar.

Jumladan, O`zbekiston Davlat madhiyasining muallifi, kompozitor Mutal Burxonov Buxoroda mumtoz musiqa janrlaridan bo`lgan maqomlarni o`rganish qadimdan beri ustoz-shogird yo`li bilan bolalikdan boshlanishi, shogirdga dastlab tanbur chalish va undan keyin boshqa sozlar va ashula o`rgatilgani haqida gapirgan edi. Ana shu davrlardan beri kasbiy musiqa janrlarini o`rganish va maktab musiqa faoliyatiga jalb etish amaliyoti davom etib kelayapti. Shu bilan birga bu mumtoz asarlarni musiqa maktabda o`rganish uslubiyoti borasida ham anchagina ishlar amalga oshirilgan.

Bunday asarlarda lirika, qahramonlik va boshqa insoniy sifatlar o`quvchilarga so`z va musiqa uyg`unligida zo`r ta`sir ko`rsatib, ularni o`ziga rom qiladi. Bunda o`qituvchining kasbiy saviyasi, nutqi, ovozi, his-tuyg`ulari ham muhim rol o`ynaydi.

Darslarning qiziqarli va samarali o`tilishi ko`rgazmali qurollar, texnika vositalaridan unumli foydalanish hamda fanlararo aloqa imkoniyatlaridan foydalanishi beqiyos ahamiyatga ega.

O`tiladigan mavzularga murojaat qilish, tarixiy voqealar o`z aksini topishi adabiy asarlar, mumtoz she`riyatimizning sultoni Alisher Navoiy va boshqa shoirlar ijodi bilan bog`liq.

Dars mavzusining qiziqarli bo`lishi va ta`lim samaradorligini oshirish maqsadida raqs va musiqani ritmik harakatlar, chapak va bolalar o`yinchoq musiqa asboblari - shiqildoq, doyracha, qoshiq va boshqa ritmik asboblari orqali musiqaga

bo'lish hamda musiqa ijodkorligi kabi yangi musiqa faoliyatlari qo'llaniladiki, bu faoliyatlar o'quvchilarni murakkab mumtoz musiqa materiallarini o'zlashtirishlari uchun yordam beradi.

Ushbu musiqiy faoliyatlarda faol ishtirok va ijrochilik xususiyatlari mavjudligi orqali ular o'quvchilarda katta qiziqish uyg'otadi. Mashg'ulotlarda qo'llaniladigan barcha faoliyat turlari dars mavzusining ajralmas qismi sifatida amal qiladi. Musiqa idroki dars mashg'ulotlarida yetakchi faoliyat sifatida muhim rol o'ynaydi. U ikki holatda amalga oshadi. Birinchi holatda maqom va ashula, kuy yoki doston qo'shig'i, tinglanib idrok etiladi va uning badiiy tavsiyalari dars mavzuiga doir oddiy musiqiy-pedagogik tahlil etiladi; eshitish orqali asarni tushunish va ongli idrok etish, asarning musiqiy xususiyatlari/ janri, tuzilishi, ifoda vositalari, badiiy mazmuni/ haqida ma'lumotlarga ega bo'ladi.

Ko'pgina mumtoz kuy va ashula bir necha faoliyat uyg'unligida o'rganiladi, bunday mashg'ulot usuli asarni puxta o'rganishga, aks holda kompleks malakalarning rivojlanishi uchun imkon yaratadi.

Musiqa nazariyasi barcha faoliyatlarni nazariy birlashtiruvchi faoliyat sifatida muhimdir. Darsda qaysi faoliyat mashg'uloti /tinglash, kuylash, raqs va boshqa/ qo'llanmasin, uning amaliyotida foydalanilayotgan asar o'rganiladi, uning xususiyatlari /janri, tuzilishi, ijrochiligi va hokazo/ haqida yangi tushunchalar hosil bo'ladi.

Shu bois, musiqa nazariyasi faqatgina nota savodi uslublaridan iborat bo'lib qolmay, balki o'quvchilarning umumiy musiqiy bilim doirasini tarkib toptiruvchi, umumiy bilim tushunchalari majmuasini kasbiy ustozona musiqa shakllari, janrlari; cholg'uchilar, xalq va bastakorlik musiqasi, milliy musiqaning mahalliy uslublari, mumtoz musiqa, nota savodi va boshqalarni singdirib borishdan iborat.

Musiqa adabiyoti darsining muhim vazifalaridan biri - o'quvchilarning musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirishdir. Musiqa idroki /tinglash/ va musiqa savodi faoliyati o'zaro uzviy bog'lanish bilan qolgan barcha faoliyatlarga yetakchilik qiladi. O'quvchilarning tabiiy musiqa asboblari - bu ularning ovozlaridir. Dasturda berilgan ayrim mumtoz ashulalarni kuylash uchun moslatilgan parchalari milliy musiqiy an'analar uslubini o'zlashtirib olish, musiqiy merosga xos usul /ritm/ hissini shakllantirish, o'quvchilarning musiqa o'quv faoliyati hamda ijrochilik malakalarini rivojlantirish uchun zarurdir. Sinfda jamoa bo'lib kuylash jarayonida o'quvchi o'z ovozi ijrosini boshqa o'rtoqlari ijrolarini eshitib kuzatadi, ular bilan birga jo'r bo'lib kuylashga intiladi. Ammo u xususiyat mumtoz ashula namunalaridan parchalar kuylashda o'z-o'zidan to'g'ri yo'lga kirib qolmaydi.

Musiqa xilma-xil tovushlar vositasida hayot va davrni aks ettiradi. Ammo unda hayotning badiiy aksini ko'ra bilish, undan g'oyaviy-estetik zavqlana olish va ma'naviy boyib borish uchun badiiy ta'lim olmoq zarur.

O'quvchilar oilada va boshqa jamoat joylarida ommaviy axborot vositalari orqali doimo musiqa tinglab, turli musiqa namunalari bilan oshno bo'ladilar. Ammo ular tinglaydigan musq?a asarlarining hammasi ham o'quvchilar yoshiga mos

emasligi va ular musiqaning badiiy-g`oyaviy jihatdan hamma vaqt ham maqsadga muvofiq idrok eta olmasligini hisobga olishimiz lozim. Shuning uchun ham musiqa madaniyati darslari o`quvchilarning hayotiy musiqiy faoliyatida badiiy ta`lim beruvchi, boshqaruvchi va tarbiyaviy maqsadga muvofiq yo`naltiruvchi vosita sifatida muxim ahamiyatga egadir.

Yangi dastur va darsliklarda tinglash va kuylash uchun tavsiya etilgan kuy va qo`shiqlar zamirida baxtli bolalik, vatanparvarlik, ma`naviy barkamollik, insonparvarlik, mehnat va kasbga qiziqish, tabiatni sevish va uni ardoqlab asrash, do`stlik, uyushqoqlik kabi yorqin g`oyalar yotadi.

Barcha musiqiy faoliyatlarda bo`lganidek, o`quvchilarni musiqa tinglash qoidalari (sinfda jimlik barqaror etish, boshqalarga xalaqit bermasdan musiqani diqqat-e`tibor bilan tinglash)ga ham o`rgatib borish mumkin. Bu ularda onglilik va faollikni kuchaytiradi va musiqa madaniyatini tarkib toptirishda muhim rol o`ynaydi.

Musiqa tinglashni tashkil etishda asosan quyidagi to`rtta uslubni qo`llash muhimdir.

1. Musiqa tinglashga o`quvchilar diqqatini qaratish va asar haqida o`qituvchining kirish so`zi.

2. Audio yozuvda yoki o`qituvchi ijrosida asarni tinglash.

3. Tinglangan musiqa asarini suhbat yo`li bilan musiqiy va badiiy-g`oyaviy jihatdan oddiy tahlil etish.

4. Asarni qayta tinglash va o`quvchilarning umumiy taassurotlari yuzasidan yakuniy suhbat o`tkazish.

O`quvchilarning musiqa asarini tinglab, undan ma`naviy ozuqa olishlari ko`p jihatdan musiqa asarining ijrosiga bog`liq.

O`zbek musiqa madaniyati qadimiy va boy merosga ega. Uning mazmunida xalqimizning milliy ruhiyati, oliy insoniy fazilatlari, badiiy ma`naviyati, istiqlol uchun kurashi hamda orzu-umidlari in`ikos etiladi. Bu buyuk ma`naviyatimiz yosh avlodning madaniyati va milliy tafakkurini shakllantirishda benazir vositadir.

O`tmishda asosan og`zaki usulda o`rganilgan, madaniy hayotda keng o`rin tutgan mumtoz musiqa merosimiz borasida qomusiy olimlarimizdan biri Abu Nasr al-Forobiy "Kimning fe`lu-atvori muvozanatini yo`qotgan bo`lsa, uni tartibga keltiradigan, kamol topmaganlarni kamolga yetkazadigan va muvozanatda bo`lganlarning muvozanatini saqlaydigan vosita sifatida musiqa - inson tanasi va sog`ligi uchun foydalidir", - degan.

Shayx Sa`diy aytganidek, - "Musiqa inson ruhining yo`ldoshidir". U kishining emotsional estetik hissiyotini faol rivojlantiradi va uning axloqiy qiyofasining shakllanishida muhim rol o`ynaydi. Xiva shahrida o`tkazilgan musiqashunoslar seminarida ko`pgina o`zbek va boshqa qardosh respublikalardan kelgan musiqashunos, kompozitor hamda musiqa oliy o`quv yurtlari pedagoglari "klassik", "xalq klassik", "og`zaki klassik" deb atalib kelingan maqom, mumtoz kuy va ashula, katta ashula, shuningdek dostonlarga nisbatan "Og`zaki an`anadagi kasbiy musiqa" atamasini ishlatishga qaror qildilar.

Maqom iborasi arabchadan joy, o`rin, daraja kabi tushunchalarni anglatib, musiqada asarning bosh pardasi joyini ko`rsatadi.

Maqomot keng ma`nodagi turli maqomlar va ularga o`xshash musiqiy janrlarning umumlashdir. Bunda O`zbekiston hududidagi maqom turkumlari (Buxoro shashmaqomi, Xorazm maqomlari va Farg`ona-Toshkent maqom yo`llari)dan tashqari Ozarbayjon mug`omlari, Uyg`ur mug`omlari, hind ragalari, Eron dastgohlari va boshqa turkumli asarlar nazarda tutiladi.

Buxoro shashmaqomi va respublikamizdagi boshqa maqom ko`rinishlari sobiq ittifoq davrida norasmiy tarzda kamsitilib, ular asosan saroy musiqasi, binobarin, maqomlar saroy ahli g`oyalarini aks ettiradi, ularning keng mehnatkashlar ommasi bilan aloqasi yo`q, degan uydirmalar tarqatilgan edi.

Saroydagi rikobi (musiqachilar uyushmasi)da faoliyat ko`rsatib kelgan mashhur sozanda va xonandalar el nazariga tushganlariga qadar qishloq va shahar aholisiga musiqiy xizmat ko`rsatib, ularning ijodiy tamoyillari shu oddiy xalq musiqasi asosida shakllandi. Binobarin, maqomlarni yaratishda ham ustoz ajdodlarimiz xalq musiqasining yorqin namunalaridan unumli foydalanganlar.

Mustaqillik sharofati bilan barcha milliy qadriyatlarimiz qatorida maqomlarning ham maqomini (darajasini, o`rnini) tiklash, ularning nazariy asoslari va amaliy ijrosini keng ko`lamda o`rganish nazarda tutilmoqda.

Maqomlardek murakkab va mukammal musiqiy janrlarni o`zlashtirish va kasb qilib olish uchun esa avvalo yetuk ustozlardan ta`lim olish va qo`shimcha vosita sifatida nota yozuvi hamda turli ijrochilarning audio yozuvlarini taqqoslab eshitishdan foydalanish zarur.

Maqomlar ijrosi bo`yicha ixtisoslashgan o`quv dargohlarida o`qiyotgan o`quvchi - yoshlar maqomlar ijrosini o`rganish uchun turli usullar (yetuk maqomxon ustozlarning ijrolarini eshitish, ustozlarning ijro ko`rsatishlari, imkoni boricha takomillashgan nota yozuvlaridan foydalanish, o`z ijrosini magnit tasmasiga yozib, qaytib tinglash va shu yo`l bilan ijrosini takomillashtirish va boshqa)dan foydalanadilar.

Xullas, ustozona yoki kasbiy musiqa janrlarini yoshlarga o`rgatishda quyidagi usullardan foydalanish zarur, deb o`ylaymiz:

- maqomlar va kasbiy musiqaning boshqa janrlari (mumtoz kuy va ashula, katta ashula, doston, nomalari)ga xos nazariy ma`lumotlar va amaliy ijro xususiyatlari bilan tanishish;

- kasbiy musiqaaning yetuk ijrochilari hamda ularning ijro yo`llarini taqqoslab, tahlil qilish;

- xususan, maqomlarning turkumliligi, tuzilish xususiyatlari (cholg`uda xona, bozgo`y, ashulada daromad, miyonxat, dunasr, namud, avj, furovard va ohanglar)ni ijro davomida bir-biridan ajrata olishni o`rganish;

- maqomlarning nota yozuvlarini o`rganish va notada o`z aksini topa olmagan ijrodagi nozik nuqtalarini topib, ularni jonli ijrodagi holatini ta`minlash;

- audio va video yozuvlardagi maqom namunalarini tinglash;

- maqom va boshqa kasbiy musiqa janrlaridan ayrim asarlarni muntazam ravishda yuqorida ko`rsatilgan usullar asosida o`rganib borish va o`z ijrosini takomillashtirishga intilish;

- ayrim tadbir va kontsertlarda ijro chiqishlarini amalga oshirish.

Ushbu asosiy shartlarni bajarishga yetarli e`tibor berib, yoshlar hurmatli Prezidentimizning yoshlargà musiqiy ta`lim va tarbiya berishni yanada yaxshilash chora - tadbirlari to`g`risidagi farmoyishlariga amal qilsak, o`quvchilarimizni yuksak maqomlarimiz musiqasi namunalarini o`zlashtirib olishlarida ulkan muvaffaqiyatlariga erishamiz, deb o`ylaymiz.

Xalqimizning bunday qadimiy, avloddan-avlodga, og`izdan - og`izga o`tib, takomillashib kelayotgan badiiy musiqiy merosi xalqning ma`naviy dunyosini boyitishda xizmat qilib kelmoqda. Mashhur bastakor, akademik Yu.Rajabiyning sa`yi - harakatlari hamda katta mehnati tufayli meros namunalarining aksariyat hozirgi zamonaviy musiqa (nota) yozuviga olinib, "O`zbek xalq musiqasi" turkumidan nashr etilgan to`qqiz jildlik kitobiga kiritildi.

Respublikamiz mustaqillikka erishganiga qadar musiqa darslari faoliyatlarga mo`ljallangan materiallar asosan rus va g`arb musiqasi namunalaridan tuzilgan edi. O`zbek kompozitorlari va bastakorlarning asarlari ko`pincha kuylash materiali sifatida tavsiya etilgan edi. Keyingi mustaqillik davrida musiqa merosimizni o`rganishga keng yo`l ochilib, uning eng yuksak namunalari musiqa maktabi dasturlarini o`zlashgirishtirishga katta imkoniyat yaratildi.

Keyingi yillarda o`zbek xalq musiqasi, musiqiy meros maqomlar, maqomlar tipidagi rivojlangan mumtoz kuy va ashulalar, katta ashulalar, dostonlar va musiqiy fol'klor namunalaridan keng foydalanish va shu yo`l bilan qadimiy madaniy musiqiy qadriyatlarimizni tiklash nazarda tutilgan, shuning bilan birga nazariy darslarining mazmuni ham keskin o`zgardi, rus va Yevropa musiqasini birmuncha qisqartirish yo`li bilan bir qancha milliy musiqani o`rganishga qo`l keladigan yangi fanlar kiritildi. Buning natijasida darslarning tarkibiy qismi mavzulari va uslubiyotda ham o`zgarishlar bo`ldi.

Ko`rgazmali qurollar, video va audio materiallar bo`lmasa, bu murakkab musiqa namunalarini talab darajasida o`zlashtirishni ta`minlab bo`lmaydi. Biz yuqorida qayd etib o`tgan barcha o`quv materiallari, darslik va qo`llanmalari, ko`rgazma materiallar, musiqa asboblari va boshqa o`quv jihozlari dars samaradorligini oshirishda yarim shart-sharoit hisoblansa, qolgan yarmini o`qituvchining shaxsiy va kasbiy xususiyatlari, ishonch va sadoqat bilan qarashi, izlanuvchan va tashabbuskorligi, topqirligi va dadilligi, o`z kasbini puxta bilishi, pedagogika va psixologiyaga oid bilim va ko`nikmalarga ega bo`lishi tashkil etadi, o`qituvchi atrofda /respublika, shahar, viloyat/ dagi ilg`or tajribali o`qituvchilar bilan muloqotda bo`lishi, tajriba almashtirishi, o`z mahoratini oshirishi, davriy matbuotni kuzatib borishi orqali zamonaviy talablarga javob bera oladi.

U musiqa maktabida darslarni yuqori saviyada o`tkazishni ta`minlash uchun zarur bo`lgan shart-sharoitlarni yaratilishi uchun harakat qilishi zarur. Musiqa

maktabida maxsus musiqa xonasi /kabineti/ bo`lishi, dastur, darsliklar, tavsiyanomalar, ishlanmalar, uslubiy qo`llanmalar, ko`rgazmali qurollar, texnika vositalari, badiiy yuksak musiqa ijrolari yozuvlari, maxsus nota chiziq-lari chizilgan taxta /doska/, milliy va umumbashariy musiqa san`ati namoyandalari portretlari va boshqa jihozlar muhayyo qilingandagina o`quvchilarning darsga qiziqishlari oshadi, ayniqsa sifatli musiqa asboblari-dan foydalanish dars samaradorligiga ijobiy ta`sir qiladi.

Hozirgi kunda aksariyat o`quvchilarning zamonaviy ijrochiligiga qiziqishlarini hisobga olib, musiqa tinglash jarayonida shu uslubda ijro etilgan mumtoz milliy musiqa namunalari-dan foydalanish orqali ham dars samaradorligini ma`lum darajada oshirishga erishish mumkin.

Xullas, musiqa maktabida og`zaki an`anadagi kasbiy /ustozona/ janrlarni o`rganish uchun barcha imkoniyatlar yaratilayapti, o`quvchilar barcha musiqa namunalari bilan bir qatorda an`anaviy mumtoz musiqa namunalari bilan tanishib, ularni o`rganib, o`zlashtirib borsalar, ma`naviy kamolotga yetadilar, deb o`ylaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI:

1. Maktabda musiqa tarbiyasi metodikasidan lektsiyalar kursi (tezislar) Tuzuvchi: D.Omonullayev, Toshkent. 1990.

2. Buxoro shashmaqomi va an`anaviy musiqa. Maqola muallifi O`lmas Rasulov. Ta`lim islohoti va uni takomillashtirishning ayrim muammolari (ilmiy to`plam) da 228-231 betlar. Toshkent, Ma`naviyat. 1999.

3. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. Toshkent., 1993.

4. M.M.Xayrullayev., Forobiy va uning falsafiy risolalari., T.,1963.

5. Yu. Rajabiy. Musiqa merosimizga bir mazar. Toshkent, 1978.

6. H.Nurmatov, N.Yo`ldosheva. O`zbek xalq musiqa ijodi. Toshkent, 2007.

Usmanova, S. (2022). Comparative analysis of landscape terms in Uzbek and English and usage of terms. Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching, 14, 1-3.

Usmanova, S. (2022). Comparative analysis of landscape terms in Uzbek and English and usage of terms. Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching, 14, 1-3.

Usmanova, S. (2022). Comparative analysis of landscape terms in Uzbek and English and usage of terms. Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching, 14, 1-3.